

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről

2003. június 4-én az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről tartottak konferenciát, az Igazságügyminisztérium szervezésében. Az alábbiakban olvasóink számára három hozzászólást teszünk közzé a konferencia anyagából.

PAPP IMRE

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény alapvető szabályozási elvei

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény normaszövegének kidolgozása a kormány által a 2003 tavaszán elfogadott koncepciónak megfelelően megtörtént. A törvényjavaslat főbb rendelkezéseinek lényege és célja a következőkben foglalható össze:

1. *Az egyenlő bánásmód követelményének érvényesítéséről egy általános törvény rendelkezik, amely e területen elvégzi a közösségi jog teljes harmonizációját*

A törvényjavaslat a hátrányos megkülönböztetés visszaszorítása, valamint az esélyegyenlőség kiterjesztése érdekében – különös tekintettel a Tanács 2000. június 29-i 2000/43/EK irányelvére a személyek közötti, faji¹ vagy etnikai származásra való tekintet nélküli egyenlő bánásmód elvének végrehajtásáról, valamint a Tanács 2000. november 27-i 2000/78/EK irányelvére a foglalkoztatási és munkahelyi egyenlő bánásmód általános kereteinek a létrehozásáról – egységes elvek mentén szabályozza újra az antidiszkriminációs joganyagot.

2. *A törvény hatálya a kötelezett oldalon kiterjed a közsférára, valamint a nyilvános magánjogi viszonyokra*

Az egyenlő bánásmód érvényesítési feltételeinek megteremtése (az ehhez szükséges jogszabályok megalkotása, megfelelő intézmény- és szankciórendszer létrehozása és működtetése) az állam felelőssége. A közösségi jog vonatkozó irányelvei értelmében nemcsak az állami és önkormányzati szervek és intézmények működése során kell érvényesülnie a hátrányos megkülönböztetés tilalmának, az államnak az is kötelessége, hogy azon magánjogi jogviszonyokban is kikényszerítse az egyenlő bánásmód követelményét, amelyekben a jogviszony nyilvánosan jön létre, a diszkrimináció sértettje így egy előre nem meghatározható kör lehet. Az egyenlő bánásmód követelményének érvényesítése ugyanakkor nem

¹ Tekintettel arra, hogy az egyetlen fajt alkotó emberiségen belül nincsenek külön fajok, az irányelv megfogalmazói itt vélhetően a rasszbéli származásra gondoltak. (A szerk.)

vezethet az önrendelkezési jog, a személyhez fűződő jogok és a magán-szféra megsértéséhez. Mindezen szempontokat a tervezetnek a törvény hatályát meghatározó rendelkezéseinek megfogalmazása tükrözi.

3. A törvény általános fogalom-meghatározásokat ad a hátrányos megkülönböztetéssel kapcsolatban

A tervezet a jelenleg is hatályos antidiszkriminációs joganyag által használt, a diszkrimináció egyes megnyilvánulási formáit felsoroló taxációt kibővíti, így tiltani javasolja a faj, szín, nemzetiség, nyelv, egészségi állapot, fogyatékos állapot, vallás, politikai vagy más vélemény, nem, szexuális irányultság, életkor, társadalmi, vagyoni, a munkaszerződés típusa vagy egyéb helyzet alapján történő hátrányos megkülönböztetést. A törvény, figyelembe véve a közösségi jogi előírásokat, megkülönbözteti a közvetlen és a közvetett diszkrimináció fogalmát. Ezzel egy igen jelentős probléma: a látszólag semleges, de egyben diszkriminatív magatartások kérdése is kezelhetővé válik. Emellett – az irányelvekre is figyelemmel – a tervezet a jogrendszer egészére kiterjedő ígérennyel az egyenlő bánásmód követelményének részelemeként rögzíti a hátrányos megkülönböztetésre adott utasítás, a zaklatás, szegregáció valamint a megtorlás tilalmát is.

4. A törvény kezeli az egyes szektorális antidiszkriminációs problémákat

A foglalkoztatásban megnyilvánuló egyenlő bánásmód erősítése érdekében a törvényjavaslat szabályozza az egyenlő bánásmód követelményének munkavállalással összefüggő eseteit (munkához való hozzájutás, különösen a nyilvános álláshirdetésekkel kapcsolatos szabályok; a munkaviszony létesítésében és megszüntetésében; a munkavégzéssel kapcsolatos bármilyen kérdésben és intézkedésben stb.).

Az egyenlő bánásmód szabályozása a szociális biztonság és az egészségügy területén szinte előzmény nélküli a magyar jogban. A közösségi jogi előírások alapján azonban e szabályozási kör is az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvény tervezetének részét képezi.

Minden természetes személynek joga van arra, hogy a korának, képességeinek megfelelő, más, vele hasonló adottságú személyekkel azonos színvonalú nevelésben és oktatásban részesüljön, valamennyi oktatási-nevelési intézményben. Az egyenlő bánásmód elvét valamennyi állami és magánjellegű (egyházi, alapítványi stb.) oktatási intézményben, az oktatási rendszer minden szintjén alkalmazni kell. Mindenkit egyenlő bánásmód illet meg továbbá az áruk forgalmazása és a szolgáltatások nyújtása és igénybevétele során, s a törvény hatálya egyaránt kiterjed majd az állami vagy magánszervezetek által nyújtott szolgáltatásokra.

5. Az egyenlő bánásmód követelményének megsértése esetén a bizonyítási teher megfordul

A hátrányos megkülönböztetés elleni jogi fellépés egyik sarkalatos pontja a bizonyítási kötelezettség telepítésének kérdése, éppen ezért az európai közösségi jog a tagállamok kötelezettségévé tette a hagyományos bizonyítási kötelezettség megfordítását abban az esetben, ha a sérelmet

szenvedett fél a jogsértést valószínűsíti. A bizonyítási kötelezettség a hátrányos megkülönböztetés tilalmára vonatkozó valamennyi eljárásban megfordulna, azaz a jogsértőt terhelne annak bizonyítása, hogy nem sértette meg az esélyegyenlőségi törvényben szereplő tilalmakat. A bizonyítási kötelezettség azonban – a vonatkozó irányelvekkel összhangban – nem fordulna meg a büntetőeljárásokban, illetve – értelemszerűen – azon eljárásokban, amelyekben a tényállás feltárása valamely hatóság feladata.

6. *Az egyenlő bánásmód követelményének megsértése esetén közérdekű igényérvényesítésre is lesz mód*

A hatályos eljárási szabályok szerint csak olyan személy indíthat peres eljárást, akinek jogát vagy jogos érdekét az adott intézkedés sérti. Az ilyen helyzetekből adódó visszasságok kiküszöbölése érdekében biztosítani kell a közérdekű igényérvényesítés (*actio popularis*) lehetőségét. Ennek értelmében a hátrányos megkülönböztetést szenvedett csoport nevében – a sérelmet szenvedett személyek rendelkezési jogának sérelme nélkül – a hatáskörrel rendelkező állami, továbbá a társadalmi érdekképviselői szervezetek jogosultak a hátrányos megkülönböztetés megszüntetése vagy az azzal okozott hátrány orvoslása érdekében fellépni. Ezek a szabályok teljes mértékben megfelelnek az uniós irányelvek előírásainak.

7. *Az Országos Esélyegyenlőségi Program a hátrányos megkülönböztetés gyakorlatának áttekintését követően meghatározza azon intézkedéseket, amelyek elősegítik az esélyegyenlőség érvényesülését*

A „hétköznapi diszkrimináció” felszámolásához önmagában nem elegendő a jogalkotás. A költségvetésből finanszírozott programokra (illetve a már létező programok összehangolására) van szükség, amelyek az e törvényben meghatározott célok elérését szolgálják, annak elveit ültetik át a gyakorlatba. Ezt biztosítaná az Országos Esélyegyenlőségi Program, amely az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényen alapuló, és az abban foglalt célok elérését szolgáló részprogramokat foglalja magában.

Az Országos Esélyegyenlőségi Program kidolgozása az esélyegyenlőségért felelős tárca nélküli miniszter feladata lesz, és azt a kormány két évente terjeszti az országgyűlés elé. A kormány évente beszámol majd az országgyűlésnek a program teljesítéséről. A program csak akkor érheti el célját, ha épít a civil szervezetek munkájára. Ezért a program kidolgozásának fontos elve a kormányzati és a civil szervezetek közötti együttműködés, a civil szféra bevonása a részprogramok kidolgozásába és végrehajtásába.

8. *A törvény az egyenlő bánásmód követelménye terén biztosítja a jogrendszer koherenciáját*

Az általános törvény elfogadásának egyik legfontosabb célja egy koherens, hatékonyan működő antidiszkriminációs joganyag megteremtése. Ennek elengedhetetlen feltétele, hogy a törvény teljes mértékben összhangban legyen az Alkotmánnyal és a hatályos joganyaggal. Az összhang megteremtése érdekében mindenekelőtt azt kell biztosítani, hogy a hatályos szabályok ne álljanak ellentmondásban az egyenlő bánásmódról szó-

ló törvény rendelkezéseivel. Ennek érdekében szükséges egyes, diszkriminációra vonatkozó szabályokat módosítani a Polgári Törvénykönyvben, a Munka Törvénykönyvében, valamint több más jogszabályban. Az egyenlő bánásmód követelményére vonatkozó, külön törvényekben meghatározott rendelkezéseket a továbbiakban az egyenlő bánásmódról szóló törvény rendelkezéseivel összhangban kell alkalmazni.

KALTENBACH JENŐ

Működő rendszer vagy törvényhozói „ujjgyakorlat”?

Hosszas halogatás után úgy tűnik, célegyenesben van az egyenlő bánásmódról szóló törvény. Ennek akár örülni is lehetne (én örülök is), meg hátradőlni és a jól végzett munka jóleső tudatával egy kicsit megpihenni. Attól tartok, sokan gondolják így, vagy fogják majd gondolni, ha majd – remélhetően még az idén – túlleszünk a parlamenti procedúrán és a végszavazás is a hátunk mögött lesz. De, ne feledjük, hogy a törvényhozás minden produktumának értékét az adja meg, hogy mennyit sikerül belőle a gyakorlatba átültetni, avagy Montesquieu-vel szólva, egy országban nem az az érdekes, hogy milyen törvények vannak, jó törvények sok helyütt találhatók, hanem az, hogy hogyan hajtják végre azokat.

Nos, keresve sem található jobb példa a fenti igazság demonstrálására, mint a most készülő, az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőségről szóló törvény. Ez esetben ugyanis – bár a törvény szövegének minősége itt is fontos – a végrehajtás sikere sokkal inkább múlik politikai, pénzügyi, közigazgatási, oktatási és kommunikációs intézkedések egész sorától, amelyek közül akár egynek az elmaradása is csökkenti a remélt eredmény esélyét, több elemének elhagyása pedig szükségképpen kudarchoz vezet!

Ami a törvényi szöveg minőségének megítélését illeti, a szokásosnál jobb helyzetben vagyunk, miután több „etalon” is rendelkezésünkre áll. Itt vannak az EU vonatkozó irányelvei (amelyek egyben e vállalkozás fő motivátorai és amelyek betartása kötelező is), és egyéb nemzetközi dokumentumok, mint például az Európa Tanács ezzel foglalkozó bizottsága, az ECRI frissen publikált 7. számú általános politikai ajánlása. Támaszkodhatunk azonban leendő EU-partnereink némelyikének, mindekelőtt Hollandiának vagy Nagy Britanniának ez irányú tapasztalataira is. A hazai források közül felhasználható az Alkotmánybíróság gyakorlata (bár itt csak a diszkrimináció viszonylag szűk értelmezésével találkozunk) és persze az országgyűlési biztosi vizsgálatokat záró jelentések és azok kezdeményezései, ajánlásai is értékesíthetőek, amelyekben először fordult elő magyar hivatalos dokumentumok között a hátrányos megkülönböztetés tág – az ún. közvetett diszkriminációra is kiterjedő – értelmezése. Végül – talán nem szerénytelenség, ha megemlítem – az általunk 2000-ben elkészített ilyen tárgyú törvénytervezet is felhasználható.

Az ezekből következő, a törvénnyel szemben támasztható követelmények a szakmabeli számára jól ismertek:

- a törvény definiálja a közvetlen és a közvetett hátrányos megkülönböztetés, a zaklatás, a szegregáció és a megtorlás (a diszkrimináció miatt szót emelő „megbüntetése”) fogalmát;

- hatálya terjedjen ki mind a köz- mind a magánszektorra, a következő felosztásban: minden (állami, önkormányzati, köztestületi) közhatóságra, a teljes foglalkoztatási szférára, a szociális és egészségügyi ellátásra, az oktatás minden formájára, az áruk és szolgáltatásokhoz való hozzáférés és azok nyújtására, amelyek a nyilvánosság számára hozzáférhetőek, beleértve a lakhatást;

- a törvény tilalmazza a hátrányos megkülönböztetést a nemi, a faji, etnikai hovatartozás, a bőrszín, a nemzetiség, a vallás, az anyanyelv, a fogyatékoság, politikai vagy világnézeti meggyőződés, a szexuális orientáció, a kor, a vagyoni helyzet stb. (az egyes irányelvek között e tekintetben különbségek mutatkoznak) alapján;

- a szabályozás terjedjen ki az egyes ágazatok (pl. foglalkoztatás, oktatás, egészségügy, szolgáltatás stb.) specifikumainak részletesebb szabályozására;

- a diszkriminatív esetek jobb felderítése érdekében, valamint: a (potenciális) elkövetők és áldozatok közötti esélyegyensúly elősegítése céljából a jogrend a szokásossal ellentétben, bizonyos feltételek között az elkövetőt kötelezze arra, hogy magát kimentse a diszkrimináció vádjáról;

- a törvény tegye lehetővé az ún. közérdekű keresetindítást, vagyis azt, hogy a sértett(ek) helyett, azok nevében, erre szakosodott társadalmi szervezetek (jogvédők) is felléphessenek.

Külön kell foglalkoznunk az etnikai diszkrimináció elleni EU-irányelv azon követelményével, mely e „különleges” viszonylatban előírja egy, a szokásos jogérvényesítő hatóságokon (bírárság, ügyészség, közigazgatás) kívüli, független szervezet (ombudsman, bizottság stb.) létrehozását, amelynek a feladata a faji, etnikai diszkrimináció áldozatainak segítése, elemzések készítése, ismeretterjesztés, az egyéni esetek kivizsgálása (esetleg szankcionálása), javaslatok megfogalmazása. A már említett ECRI 2. számú általános politikai ajánlása részletesen felsorolja azokat a követelményeket, amelyeknek e szervezet meg kell, feleljen. A fent említett funkciókon kívül külön meghatározza a szervezeti jellemzőket: így a végrehajtó hatalomtól és a politikai szférától való teljes függetlenséget mind szervezeti, mind költségvetési, mind személyzeti szempontból.

Az egyenlő bánásmód gyakorlati megvalósításának kulcskérdése a jogi szabályozás relációjában a szankciórendszer. Ez abból a közismert igazságból indul ki, hogy bár az európai országok alkotmányai kivétel nélkül tiltják a diszkriminációt, megfelelő jogkövetkezmények nélkül azonban ez alig több írott malaszt. Az EU direktíváin kívül a korábban hivatkozott 7. számú ECRI irányelv az Európa Tanács tagállamainak egész jogrendjével (alkotmányjog, polgári- és közigazgatási jog, büntetőjog) szemben fogalmaz meg antidiszkriminációs elvárásokat.

Ezek egy része elvekből áll: így az állam alkotmányos elkötelezettsége

az egyenlő bánásmód mellett; az állami hatóságok azon általános kötelezettsége, hogy segítsék elő az egyenlőséget és gátolják meg a diszkriminációt, mind saját szervezetük, mind a velük szerződéses kapcsolatba kerülők relációjában.

Egy másik, nagyobb részük a különböző jogterületeken előírható szankciókat sorolja fel. Ezek igen szerteágazók, kezdve a „fajgyűlölő” szervezetek betiltásától, a különböző kártérítési szankciókon keresztül a diszkrimináció szinte minden formájának kriminalizálásáig.

A szankciórendszerrel kapcsolatban megfogalmazható általános követelmények továbbá:

- a törvény világosan fogalmazza meg, hogy milyen magatartásokat milyen joghátránnyal fenyeget és hogy melyek a kivételek;
- a szankció neve és mértéke legyen arányos a jogsértéssel, ne szakadjon el a társadalom valóságos kártérítési ill. büntető igényétől, igazságérzetétől;
- a szankció igazodjon a jogsértés természetéhez; ahol kártérítésre van lehetőség, ott ne a megtorló jelleg domináljon;
- a jogrend tiltsa a többszöri szankcionálást;
- a jogsértést a lehető leggyorsabban kövesse a felelősségrevonás, vagyis az eljárás ne legyen ésszerűtlenül hosszú;
- a tényleges büntetés igazodjon a méltányolható egyedi körülményekhez.

Az EU az antidiszkriminációs irányelvek megalkotásával párhuzamosan 2002-ben megindított egy négy évig tartó 100 millió eurós ún. akcióprogramot, amelynek célja éppen az irányelvek sikeres átültetése a tagállamok gyakorlatába. Ez meggyőzően demonstrálja, hogy mennyire igaz a bevezetőben említett tétel, mely szerint itt jóval többről van szó mint egy „egyszerű” jogalkotási aktusról.

Az egyenlő bánásmód követelménye ugyanis manapság az alkotmányos alapjogokhoz és alapelvekhez (pl. a jogállamisághoz, a szociális biztonsághoz vagy az emberi méltósághoz) hasonlóan az egész jogrendet és a jogi kultúrát átható premisszaként értelmezendő. Ez azt jelenti, hogy a normaalkotáson kívül számos állami intézkedést kell tenni a megvalósulása érdekében. Nem szándékom elveszni a szakmai részletekben a diszkrimináció tilalma és az ún. pozitív diszkrimináció egymáshoz való viszonyát illetően (más kérdés, hogy célszerű-e ezek együttes szabályozása), de nincs kétségem afelől, hogy az esélyek egyenlőségének a pozitív megerősítő intézkedésekkel való elősegítése állami feladat, és ezt nem lehet egy alkotmányi deklarációra egyszerűsíteni.

Az is világos, hogy az egyenlő bánásmód követelményét – elsősorban a közzsférában – szervezeti intézkedésekkel, így pl. az e követelmény betartásának ellenőrzésére hivatott intézmények létrehozásával kell garantálni.

Az eddigieknél jelentősebb szerepet kell kapnia a témának az állami oktatási rendszer számos területén. Különösen fontos a bírák, ügyészek képzése, általában a jogászképzés, de ugyanígy a köztisztviselők, az erőszakszervezetek személyzetének, az egészségügyi személyzet, a pedagógusok ilyen irányú ismereteinek és készségének fejlesztése.

Végül – talán ezzel kellett volna kezdeni – a közvélemény, a jogkereső közönség szemléletének formálása, a kommunikáció teljes eszköztárának felhasználása is elengedhetetlen, ha a cél egy békésebb, igazságosabb, és ez által sikeresebb társadalom kibontakozásának elősegítése, és nem pedig egyszerű törvényhozói „ujjgyakorlat”.

ZENTAI VIOLETTA

Amit az állam megtehet az esélyegyenlőség érdekében – különös tekintettel a nők helyzetére

(1) Az állam mint a közpolitika legfontosabb alakítója

- nemzetközi kötelezettségeinek megfelelően és saját, a közjó előmozdítását szolgáló elképzelései alapján jogszabályokat hoz az esélyegyenlőség megteremtése érdekében
- intézményeket létesít az esélyegyenlőség megvalósítása céljából, illetve a meglevőket alkalmasabbá teszi e politikák érvényesítésére
- „rásegítő” programokat indít annak érdekében, hogy a törvényben meghatározott jogokkal élni tudjon minden állampolgár, és eltűnjenek a többszörös vagy tartós megkülönböztetés gyakorlatai a társadalomból
- a törvények és programok végrehajtása és értékelése során szerzett tapasztalatai alapján újszerű, távlatos gondolatokat fogalmaz meg a politikai és közpolitikai diskurzusok számára
- mintát mutat a magánszféra szereplői számára a saját eljárásaival, közbeszédével, magatartásformáival (vagyis közvetve hozzájárul az előítéletek, sztereotípiák meggyengüléséhez, és eképpen az emberi jogokat sértő tradíciók és szokások átalakulásához).

(2) A nemek közötti esélyegyenlőség problémája

- a nemi szerepek alapján (is) tagolt társadalomban a nők nem alkotnak kisebbséget, ugyanakkor a történelem egyik legmakacsabb hátrányos megkülönböztetés-rendszerének tárgyai, ezért alapvető fontosságú az esélyegyenlőségi politikákban a nemi szerepek problémáját nevesíteni, sajátos tapasztalatait és kihívásait artikulálni
- két fontos nemzetközi iránytű a hazai esélyegyenlőségi politikák számára: a CEDAW-egyezmény és az EU közösségi joganyaga, direktíváinak összessége; az utóbbi az elmúlt években az egységes és komplex esélyegyenlőségi politikák irányába tereli a közösségi és nemzeti politikákat
- mindkét nemzetközi normarendszer elkötelezetten hirdeti, hogy a nemek közötti esélyegyenlőség megteremtése nem képzelhető el a *nők emberi jogainak* megfogalmazása nélkül
- a nők emberi jogai nem valamiféle különleges, csak nőknek járó jogokat jelentenek, hanem magukba foglalják az olyan, rendszeresen előforduló cselekedetek állami eszközökkel (is) elért visszaszorítását, amelyek súlyosan megfosztják a nőket általános emberi jogaik gyakorlásától

(pl. a családon belüli erőszak, a szexuális zaklatás, a korai házasságba kényszerítés, az emberkereskedelem), illetve az olyan területekre fordított, speciális figyelmet, melyeken a klasszikus szabadságjogok nem hoztak átütő eredményt a nők esélyegyenlősége számára, még a fejlett társadalmakban sem (a politikai döntéshozatalban való részvétel alacsony volta, a reprodukciós jogok kérdése)

- a nők jogainak védelmére külön jogalkotói, közizgatási, igazságszolgáltatási figyelmet kell fordítani, mert a jogoktól való megfosztottságot rendszerint többszörösen hátrányos helyzetek alakítják ki és tartják fenn; az egyenlő bánásmód megvalósítása mellett további „rásegítő” programokra van szükség, hogy az esélyegyenlőség is elérhető cél legyen

- a legfontosabb és legfrissebb EU-útmutatások és jelentések kiemelik, hogy a tagállamokban elért eredmények mellett – amelyek elsősorban a munka világában és a szociális biztonság terén születtek – a férfiak és nők esélyegyenlőségét javítani kell a politikai, gazdasági és kulturális döntéshozatalban, az árukhoz és szolgáltatásokhoz való hozzájutás területén, az egészségügyi szolgáltatásokhoz és a reprodukciós szabadsághoz szükséges információkhoz való hozzájutásban, az oktatásban, a kereskedelmi reklámokban és a médiában

- a nemek közötti esélyegyenlőség nemcsak a nők helyzetének javítását jelenti, hanem az olyan politikák alkalmazását is, amelyek következtében a férfiak és a nők elismertsége és tisztelete sem a családban, sem pedig a közéletben és a munkahelyeken, *nem a nemi hovatartozásuktól* függ; továbbá egyik nem sem hiányzik látványosan a különféle tevékenységi formákból, szakmákból, szerepekből.

(3) Az állami cselekvés formái a hazai közpolitikában

- egységes esélyegyenlőségi törvény beterjesztése és elfogadása (kormányprogram, EU-kötelezettség), az Országos Esélyegyenlőségi Bizottság felállítása; az új esélyegyenlőségi miniszter és a Bizottság tevékenységének összehangolása

- a törvény végrehajtását, szükséges finomítását, végrehajtási rendelkezéseinek kidolgozását segítő, a nemek közötti esélyegyenlőség megteremtését célzó, rásegítő programok elindítását végző állami „gépezet” kialakítása

- a diszkriminációs eljárásokat kiszűrő ellenőrzés segítése a közjogi és a törvény hatálya alá tartozó magánjogi viszonyokban, az állami és önkormányzati szerveknél, a munkaadók körében; a civil szervezetek bevonásával

- a nemek közötti esélyegyenlőség megvalósítását szem előtt tartó közpolitikai gondolkodás kialakítása (*gender mainstreaming*); az elvi legitimitásnak megteremtése, elterjesztése a különféle szakpolitikákban; a közigazgatásban dolgozók, ügyészek, bírák esélyegyenlőségi érzékenységének emelése képzés, oktatás útján

- az esélyegyenlőségi politikák hatásainak rendszeres értékelése, az egyes célcsoportok helyzetének rendszeres felmérése; az etnikai hovatartozással kapcsolatos (jogos) adatvédelmi korlátokkal, ellentétben a nemi

szerepek szerinti adatgyűjtés és feldolgozás nem ütközik különösebb akadályokba.

(4) Az állam határai az esélyegyenlőségi politikák érvényesítésében

- a klasszikus állami (törvényhozói, végrehajtói, igazságszolgáltatási) szervek mellett megnő az önkormányzatok jelentősége; Magyarország erős decentralizáltsága folytán az önkormányzatok testesítik meg a közhatalmat gyakorlatilag minden településen, ezért esélyegyenlőségi felkészültségük, érzékenységük kulcsfontosságú lehet, adott esetben az állam központi szervei előtt járhatnak jó példával

- az esélyegyenlőségi politikákban gyakran hangoztatják a köz- és a magánszféra elkülönítésének szükségességét, a magánszféra és a személyhez fűződő jogok védelme érdekében, de ha az emberi jogokat a családon belül sértik meg, akkor a beavatkozás elkerülhetetlen

- a magántulajdonon alapuló gazdaságban is kívánatos lenne az esélyegyenlőség biztosítása, de legalább a jogtalan megkülönböztetés kiküszöbölése – az esélyegyenlőségi törvény koncepciója csak az állami regisztrációhoz kötött magáncégek működésére terjeszti ki a törvény hatályát, holott ennél szigorúbb szabályozásra is van nemzetközi példa

- megfontolandó, hogy a készülő esélyegyenlőségi törvény felmentést adjon-e diszkriminációs cselekedetekre, amennyiben egy csoport hagyományápolásáról, az Egyesülési törvény alapján kialakított belső viszonyairól van szó

- még kényesebb kérdés, hogy az állami politika szembe kerülhet-e egy közösség önrendelkezési jogaival, tradíciójának tiszteletével, ha azt még az Egyesülési törvény sem szabályozza; a következetes jogvédő álláspont szerint az emberi jogok védelme és az esélyegyenlőség megvalósítása előbbrevaló az önrendelkezési és kulturális jogoknál (ilyen lehetséges konfliktus okozója lehet például, ha az állam védeni akarja a nőket a korai kényszerházasságtól).